

Bu devlet, Roma İmparatorluğu idi. Ama bu dev gibi organizma bile, sonunda, nüfusun, kapitalist köle ekonomisinin neden olduğu tüketilip yok edilmesine dayanamayıp çöktü. Bununla birlikte, yok olmadan önce, ilk “*imperium*”u, yani geniş topraklar üzerinde yoğun bir biçimde merkezileşmiş ilk devleti (ilk imparatorluğu) yaratmış; hem Akdeniz kıyılarındaki hem de bunlara komşu ülkelerdeki tüm kara devletlerini yenip birleştirerek, dünyanın önüne böyle bir örgütlü egemenliğin her zaman anılacak örneğini koymuş oldu. Buna ek olarak, kentlerin örgütlenmesini ve para ekonomisini, daha sonra, hatta barbar göçünün yarattığı çalkantılar sırasında bile, hiçbir zaman için temelden yıkılmayacak biçimde geliştirmiş oldu. Bunun bir sonucu olarak da, daha önce Roma İmparatorluğunun ülkelerini oluşturan topraklar üzerinde kurulmuş olan feodal kara devletleri, doğrudan ya da dolaylı olarak, kendilerini sıradan ilkel feodal devlet durumunun ötesine götürecek yeni itilerin etkisi altında kaldılar.

V. FEODAL DEVLETİN GELİŞMESİ

Büyük Toprak Mülkiyetinin Oluşması

Yukarıda belirtildiği gibi, ilkel fetih devletinin kent devletine varacak yan dalını inceledikten sonra, şimdi devletin, gelişmesinin ana dalı boyunca ilerlemesini sürdüreceği noktaya geri dönüyoruz. Kent devletinin yazgısının, deniz devletinin çevresinde döndüğü servet türünün birikimi tarafından belirlenişi gibi; kara devletinin yazgısını da, kara devletin çevresinde döneceği yörüngeyi denetleyen servet türünün, *toprak mülkiyetinin* gittikçe daha az kimsenin elinde toplanması belirler.

Bundan önceki bölümlerde, çoban kabilelerde görülen ekonomik farklılaşmayı izledik ve bu kabilelerde bile, ister ganimet elde etmek amacıyla yapılan savaşlar biçiminde, ister daha çok görülen kölelik biçiminde olsun, “siyasal yollar” devreye girer girmez, bir servet çekirdeğinin çevresinde birikim yasasının etkisini duyurmaya başladığını gösterdik. Kabilenin soylular, özgür avam halk ve onların altında hiçbir siyasal hakları olmayan üçüncü sınıf (soylulara bağımlı kılınmış köleler) olmak üzere farklılaştığını gördük. İlkel devlete sokulan bu servet ve toplumsal statü farklılığı, toprak üzerinde özel sahipliği yaratacak olan yerleşiklik ile, daha da artar. Kuşkusuz ilkel fetih devleti ilk ortaya çıktığı zaman bile, özellikle çoban kabile içinde büyük sürülere ve çok sayıda kölelere sahip prensleri andıran kimselerle, yoksul özgür avam arasındaki ayırım iyice belirginleşmiş ise, bireylerin sahip oldukları toprak miktarı arasında büyük farklılıklar vardı. Bu prensler özgür küçük toprak sahiplerinin ellerindekinden daha fazla toprağı ellerinde tutuyorlardı.

Önceleri bu oluşumun herhangi bir zararı görülmez ve geniş topraklara sahip olmanın, büyük toprak sahiplerinin toplumsal güçlerini ve servetlerini anımsanmayacak derecede artıracak bir araç olacağı kimsenin aklının kıyısından

geçmez. Bu aşamada ortada böyle bir belirti yoktu, eğer özgür avam halk sonunda kendilerine zarar vereceğini düşünmüş olsaydı, geniş torak mülklerinin oluşmasını engelleyebilecek kadar güçlü durumdaydı. Ama kimse böyle bir olasılığı önceden göremedi. O zamanlar, incelediğimiz koşullar altında toprakların herhangi bir değeri yoktu. Bu nedenle, kavganın amacı ve sonunda elde edilmek istenilen ganimet, yalnızca *topraklar* değil, temel üretim aracı olarak, toprakla birlikte iş motorları olan toprağa bağlı köylüleri de ele geçirmektir. Bu iki ögenin, toprağın ve üzerindeki köylülerin birleşmesinden “siyasal yollar”ın amacı, yani toprak rantı doğar.

Her özgür kişi elinin altında bol bol bulunan *ekilip biçilmeyen* topraklardan, gereksinim duyduğu, istediği ya da ekip biçebileceği kadar almakta serbestti. Tıpkı kimsenin atmosferdeki hava kaynaklarını bölüşmeye kalkmayacağı gibi, kimsenin sınırsızmış gibi görünen toprak kaynaklarını işletmeyi ve sahip çıkmaya kalkması da beklenemezdi.

Soylu klanların prensleri, çoban kabilelerin gereğine uygun olarak, olasılıkla işin daha başından beri, özgür avam halktan daha fazla “toprak ve köylü” sahibiydiler. Bu durum, yarı özgür kişilerden, uşaklardan “yandaşlardan” ya da sığıntılardan oluşan savaşa alışık izleyicilerine bakmalarına, patriark ve komutan olmalarına dayanan prenslik hakkının bir sonucuydu. Sahip oldukları bu hak, büyük bir olasılıkla toprak mülkiyetinin dağılımında önemli sayılabilecek bir ilkel farklılık anlamına gelir. Ama iş bununla bitmiyor. Prenslerin, yanlarında hizmetçileri ve köleleri bulunacağı için, *üzerinde köylü bulunmayan* geniş topraklara özgür avam halktan daha fazla gereksinimleri olacaktır. Ne var ki, hizmetçilerin ve kölelerin hukuksal kişilikleri ve geleneksel hukuktaki anlayışa göre toprak mülkiyeti sahibi olma hakları yoktur. Bununla birlikte, yaşamlarını sürdürebilmeleri toprağa bağlı olduğundan, efendileri, onları üzerine yerleştirebileceği topraklar edinirler. Bunun sonucu olarak, göçebe

kabilenin prens ne kadar zengin olursa, o ölçüde güçlü bir toprak beyi olur.

Bu durum, servetin ve onunla birlikte mertebenin çobanlık aşamasının mülk sahipliği döneminde görülenden daha sağlam ve sürekli olarak yerleşmesi anlamına gelir. Çünkü en büyük sürüler bile yitirilebilir, ama toprak biçimindeki mülk yok edilemez; rant getiren, çalışmakla yükümlü insan (köylüler), en korkunç kısımlardan sonra, ya da köle avcılığı yoluyla eski sayılarına ulaşılması olanağının bulunmadığı durumlarda bile, üreyen ve çoğalan bir kitledir.

Mülk, servetin bu el değiştirmeyen çekirdeği çevresinde gittikçe artan bir hızla birikmeye başlar. Toprağın ilk işgali sırasında geniş topraklara yerleşmenin bir zararı yokken; insanlar çok geçmeden, bir kimsenin boş topraklara yerleştirebileceği kölelerin sayısının artışıyla, torak rantının da arttığını kavramaya başlamış olmalıdır. Bu noktadan başlayarak devletin dış politikası, yalnızca köylülerle birlikte toprak elde etmeye değil, daha çok, serf olarak ülkeye getirilecek ve orada yeniden yerleştirilecek topraksız köylüler sağlamaya yönelir. Böyle bir amaçla yapılan bir savaşa ya da soygunculuk seferine tüm devlet [toplum] katılır ama, aslan payını genellikle soylular alır. Bununla birlikte soyluların sık sık, yanlarına yalnızca adamlarını alarak kendi hesaplarına sefere çıktıkları da görülür ve o zaman, avam halk sefere katılmamış olacağı için, ganimetten hiçbir pay alamaz. Böylece oluşan kısır döngü, hep soyluların sahip oldukları toprakların hızla artması yönünde gelişir. Bir soylu, ne kadar fazla köleye sahip olursa, o kadar fazla toprak rantı elde edebilir. Ne kadar çok toprak rantı elde ederse, yanında hizmetçilerden, [tarımla uğraşmak kendilerine ağır gelen] tembel özgürlerden ve sığıntılardan oluşan o kadar kalabalık bir savaşçılar takımı besleyebilir. Yanındaki savaşçılar ne kadar kalabalık olursa, eline geçen rantları artırmak için, o kadar fazla sayıda köle getirebilir.

Bu süreç, ekilip biçilmeyen toprakları dağıtma hakkının, geleneksel hukuk uyarınca bir merkezî gücün elinde olduğu

yerlerde bile birçok örnekte, yalnızca topraklara el konulmasına göz yumma yoluyla değil, merkezi yetkenin açık onayı sonucu gelişir. Büyük feodal bey, kralın uysal vasalı olarak kaldıkça, onu olabildiğince güçlü kılmak kralın çıkarına olacaktır. Çünkü savaş zamanında kralın buyruğuna verilecek olan savaşçı sayısı, feodal beyin gücüne oranlı olarak artar. Bu kaçınılmaz sonucun, dünya tarihinde, yalnızca Batı Avrupa'nın iyi bilinen feodal devletlerinde değil, tümüyle farklı çevrelerde de aynı koşullardan doğduğunu gösterecek bir örnek vermemiz yetecek: "Fiji'de en önde gelen görev savaşa katılma görevidir ve savaşın başarıyla sonuçlanması, üzerlerinde yaşayan kölelerle birlikte, yeni toprak bağışlamalarının yapılacağı anlamına gelir ki, bu da [toprak bağışlananlar açısından] yeni yükümlülükler altına girmek demektir."⁹¹

Toprak sahipliğinin soyluların elinde gittikçe artan miktarlardaki bu birikimi, ileri aşamadaki ilkel fetih devletini eksiksiz bir feodal statüler dizisine sahip "tam gelişmiş feodal devlet" durumuna getirir.

Bu satırların yazarının, kaynakların incelenmesine dayanan önceki bir yapıtına bakmak, Cermen ülkelerinde de aynı nedensel ilişkinin bulunduğunu gösterecektir.⁹² Bu yapıtta verilen tüm örneklerde, ana gelişme çizgileri birbirinin aynı olan bir sürecin varlığı gösterilmiştir. Örneğin, Japonya'da Kafkas ırkından [beyaz ırktan] tümüyle farklı bir ırkın yaşamasına ve ayrıca Japonların toprağı sabanla süren tarımcılar olmayıp, çapalayan tarımcılar olmaları yüzünden tarım sürecinin tümüyle farklı bir teknik temele dayanmasına karşın (tarihin materyalist yorumuna hakettiğinden fazla önem verme eğilimine karşı güçlü bir kanıt olarak), Japon feodal sisteminin ayrıntılarına dek Avrupa'dakine özdeş olması ancak böyle anlaşılabilir.

Kitabın her yerinde olduğu gibi, bu örnekte de görülen sonuç, incelenen tek bir halkın yarattığı rastlantısal bir durum değildir; yazarın amacı daha çok, nerede yaşıyor olursa olsunlar her yerde aynı olan insan doğasından kaynaklanan tipik gelişimin temel öğelerini göstermektir. Gelişmiş feodal devletin en görkemli iki örneğinin, Batı Avrupa'nın ve Japonya'nın bilindiği varsayımıyla, genellikle daha az bilinen iki örnekle yetinecek ve bunu yaparken etnografik malzeme-yi dar anlamıyla tarihsel malzemeye yeğ tutacağız.

Şimdi anlatılacak olan süreç, ilkel fetih devletinin siyasal ve toplumsal eklemlenmesinin; yavaş yavaş oluşan, ama temelden devrimci bir nitelik taşıyan değişiminin sürecidir; *bu merkezî otoritenin siyasal erkini yerel soylulara kaptırması ve özgür avam halkın konumunu yitirirken "uyruk"luğun tırmanışı sürecidir.*

İlkel Fetih Devletinde Merkezî Erk

Bir çoban kabilenin patriarkı savaş beyi oluşundan ve din adamlığı görevlerinden kaynaklanan yetkiyle donatılmış olmakla birlikte, genellikle herhangi bir despotik güce sahip değildir. Aynı şey, genellikle, yerleşik küçük bir topluluğun oldukça sınırlı bir buyurma gücüne sahip olan "kral" için de söylenebilir ama bir askerî deha birçok göçebe kabileyi güçlü bir savaşçılar kitlesi oluşturmak üzere birleştirmeyi başarır başarmaz, bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak despotik bir merkezî erkin ortaya çıktığı görülür.⁹³

Savaş ortaya çıkar çıkmaz, Homeros'un gerçeği, en dikbaşı kabileler tarafından bile kabul edilen ve ona göre davranılması gereken bir gerçek durumuna gelir:

*Her kafadan bir ses çıkarsa iyi olmaz,
Tek bir kral olmalı, tek bir baş.**

⁹¹ Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 263.

⁹² F. Oppenheimer, *Grossgrundeigentum und Soziale Frage*. İkinci kitap, I. Bölüm, Berlin, 1898.

⁹³ Patriarkal koşulların kolaylıkla çok geniş yetkilere sahip zorba yöneticiler yaratabilmesi, göçebeliliğin en çok göze çarpan özelliklerinden biridir. Ratzel *a.g.y.*, II, s. 388-389.

* Homeros, *İlyada*, II, s. 203-204 (ç.n.).

Özgür ilkel avcılar, seferde seçerek başlarına getirdikleri şeflerinin buyruklarına hiçbir koşul ileri sürmeksizin uyarlar, barış zamanlarında üzerlerinde hiçbir yetke tanımayan özgür Ukrayna kazakları savaşta "Hetman"larının (şeflerinin) üzerindeki yaşatma ya da yok etme sınırlarına dek varabilen yetkesine boyun eğerler. Savaş beyine karşı gösterilen bu boyun eğiş, savaşçı psikolojisinde görülen genel bir özelliktir.

Büyük göçebe akınlarının önderlerinin hepsi; Atila, Ömer, Cengiz Han, Timurlenk, Mosilikatse, Ketchwayo, güçleri her şeye yeten büyük despotlardı. Aynı biçimde, birçok ilkel feodal devletin savaş yoluyla birleştirilmesinden çok güçlü bir kara devletin ortaya çıkması, hemen güçlü bir yetkenin de doğmasına neden olmuştur. Bunun örnekleri, Sargon, Kyros, Klodwig, Şarlman ve Kızıl Boleslaw'da görülebilir. Bazen, özellikle büyük devletin daha coğrafi ya da sosyolojik sınırlarına gelip dayanmadığı durumlarda, merkezî yetke, bazı örneklerde kudurmuşçasına bir zorbalığa ya da "Sezar çılgınlığına" vararak yozlaşacak derecede güçlü bir dizi monarkın elinde dağılıp zayıflamadan, olduğu gibi sürdürülür. Bu durumun göze çarpan örneklerini özellikle Mezopotamya'da ve Afrika'da görürüz. Yönetim biçimlerinin genel gelişimine pek belirleyici (sonul) etkisi olmayan bu devletlere şöyle bir değinip geçeceğiz. Gene de bir despot yönetimin biçimlenişinin, egemenin komutanlık yetkesi yanı sıra, öncelikle dinsel konumuna ve ticaret tekeline sahip olup olmayışına bağlı olduğunu belirtmek istiyoruz.

Sezarlıkla [yöneticilikle] papalık [din adamlığı] görevlerinin aynı kişide birleşmiş olması*, tüm örneklerinde despotluğun aşırı biçimlerine yol açma eğilimi gösterir; tinsel görevlerle bu dünyaya ilişkin görevlerin birbirlerinden ayrılması ise, bu iki gücün birbirini karşılıklı olarak denetleyip dengelemesi sonucunu doğurur. Bunun tipik bir örneği,

* Almanca metinde "sizaropapizm" (ç.n.).

Doğu Hint Adaları'ndaki, oluşumları Yunan deniz devletlerinin tam benzeri bir biçimde gerçekleşen ve gerçek "deniz devletleri" olan Malay devletlerinde görülür. Bu devletlerde de genel olarak prensin erki, Attika'nın bilinen tarihinin başlangıçlarında kralın sahip olduğu güç kadar azdır. Gerçek güç, Atina örneğinde olduğu gibi, klan şeflerinin (Sulu'da Dato'nun; Achin'de Panglima'nın) elindedir. Ama, "Tobah'da olduğu gibi, dinsel motiflerin yöneticilere bir küçük papa konumu sağladığı yerlerde, tümüyle farklı bir durumla karşılaşılır. Bu durumda Panglimalar tümüyle Raja'ya bağımlı memurlardan başka kimseler değillerdir."⁹⁴ İyi bilinen bir örnek vermek gerekirse, Atina'da ve Roma'da, aristokrat klan şeflerinin krallığa son verdikleri zaman, tanrıların kendilerine sunulacak adakları kabul etmelerini sağlayacak alışlagelmiş yöntemi sürdürebilmek için, kralların artık hiçbir siyasal güç içermeyen *unvanlarını* kullanmalarına izin verilmesini gösterebiliriz. Aynı nedenle birçok örnekte eski kabile kralının soyundan gelenler hiçbir siyasal güçleri olmayan bir onurlu kişiler takımı olarak alikonurken, gerçek yönetme erki çoktan savaş şefinin (asker önderin) eline geçmişti: Merovenj İmparatorluğu'nun son dönelerinde, Merovenj soydan gelen "*rex crinitus*"un* yanında karolenj soyundan gelen "*Majordomus*"un** güçlenmesi; Japonya'ya mikado'nun değil, Şogun'un*** yönetmesi; İnka İmparatorluğu'nda, yetkileri giderek din adamlığı işlevlerine indirgenen Huillcauma'nın yanında güçlü İnka Ordu Komutanının ortaya çıkması örneklerinde olduğu gibi.^{95*}

⁹⁴ Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 408.

* Kralın Latince unvanlarından biri (ç.n.).

** *Majordomus*, vekilharç, başmabeyinci, saray nazırı, kral naibi gibi anlamlara gelmektedir (ç.n.).

*** Mikado, Japon imparatoru; Şogun ise, bir ara başbakaninkine benzer yetkilere sahip olmuş olan 1868 yılından önceki dönemin İmparatorluk başkomutanıdır (ç.n.).

⁹⁵ Cunow, *a.g.y.*, s. 66-67. Aynı biçimde, Malay Adaları'nda yaşayan topluluklar arasında ve özellikle Radak'ta bunun sayısız örnekleri vardır (Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 267).

Başrahiplik görevi yanı sıra, konuklar arası barışçı armağan değişiminin sonucu olarak doğan ticaret üzerinde, daha ilkel kabile şefliği aşamasında genellikle ve doğal olarak tekel kurmuş olması da, devlet başkanının gücünün büyük çapta artmasına yol açar. Örneğin Kral (Peygamber) Süleyman ticaret tekelini elinde tutuyordu; geç bir tarihte Kutsal Roma-Cermen İmparatoru II. Friedrich'in de böyle bir tekele sahip olduğunu görüyoruz.^{96**} Zenci kabile şefleri genellikle, Zulu kralı⁹⁷ örneğinde görüldüğü gibi, "ticaret tekelcileri"dir;⁹⁸ Gallalar arasında, bir büyük şefin üstünlüğünün tanındığı yerde, o şef "doğal olarak kabilesinin taciri olur ve uyruklarından hiç birisine, yabancılarla doğrudan doğruya alışveriş yapma izni verilmez."⁹⁹ Barotseler ve Mabundalar arasında kral "yasaının kesin kuralı uyarınca ülkesinin tek taciridir."¹⁰⁰

Ratzel, bu etmenin önemini, isabetle şöyle anlatır: "Şef erkini, sihir gücünün yanı sıra, *ticaret tekelini* ile artırır. Ticarette aracı olduğu için, uyruklarının istediği her şey onun ellerinden geçerek kendilerine ulaşır, ve şef, tüm iyi armağanları veren kişi, en çok düşkünlük gösterilen istekleri yerine getiren kimse durumuna gelir. Böyle bir sistem elbette büyük bir erke sahip olma olanaklarını sunar."¹⁰¹ Yönetim erkini daha yoğun bir biçimde uygulanması olasılığının yüksek olduğu fethedilen bölgelerde, buna bir de ticaret

* Mısır'da benzeri bir durum görülür, sözde sofu IV. Amenhotep'in yayında "imparatorluğun en yüksek askerî ve yönetsel görevlerini ele geçirerek bir devlet naibinin sahip olabileceği yetkileri elinde toplamayı başaran saray vekilharıcı Haremheb durur." (Schneider, *Kultur und Denken der alten Aegypten*, Leipzig, 1907, s. 22).

⁹⁶ Buhl, *a.g.y.*, s. 17.

** Bakınız: *Acta Imperii, or Huillard-Breholles*, H.D. Fred. II (İngilizceye çevirinin notu).

⁹⁷ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 66.

⁹⁸ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 118.

⁹⁹ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 167.

¹⁰⁰ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 218.

¹⁰¹ Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 125.

tekeli eklenirse, krallık kurumu çok büyük bir erke sahip olabilir.

Genel bir kural olarak, *despotizmin* açıkça en aşırı örneklerinde bile, monarşik mutlakçılığın bulunmadığı söylenebilir. Yönetici, içinde yaptıklarından dolayı cezalandırılacağı korkusu bulunmadığı için, uyruk sınıfa karşı ateş püskürebilir ama, çevresindeki feodal beyler tarafından hiç de azımsanmayacak derecede denetlenir. Ratzel bu konuda genel olarak şunları söyler: "Afrika ya da Amerika şeflerini 'saray meclisi' adı verilen organları, belki her örneğinde, birer danışma kurulundan başka bir şey değildir... aşağı bir gelişkinlik düzeyinde bulunan tüm halklarda, yönetim biçimlerinin cumhuriyet olduğu durumlarda bile mutlakçılık belirtileriyle karşılaşsaksak da, mutlakçılığın nedeni, devletin ya da şefin güçlü olmasında değil, başındaki kimsenin elinde tuttuğu erke karşı hemen hemen direnme göstermeksizin boyun eğen bireyin ahlâkçı güçlü olmamasında yatar."¹⁰² Çok güçlü bakanların (İnduna'ların) siyasal erke ortak oldukları Zulu krallığı, sınırlı bir despotluktur; öteki Kaffir kabilelerinde, bazen hem halka hem de şeflere egemen olan bir kurul vardır.¹⁰³ Üzerinde böyle bir denetimin bulunmasına karşın, "Tshaka yönetiminde, kralın soyundan herhangi birinin ölümünde gözyaşı dökmeyenler kadar, tiranın yanından hapşiran ya da tıksıran herkes, ölümle cezalandırılır."¹⁰⁴ Aynı sınırlamalar, Batı Afrika'nın adları korkunç kan dökücülükleriyle kötüye çıkmış olan Dahomey ve Aşanti krallıkları için de söz konusudur. "Savaşta, köle ticaretinde ve kurban olarak insan yaşamının ucuz olmasına kaşın, hiçbir yerde mutlak despotluk egemen değildir... Bowditch, Aşantilerde görülen rütbelere ve mertebeler sistemiyle, Herodotos'un anlattığı Pers sistemi arasındaki benzerliğe değinir."¹⁰⁵

¹⁰² Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 124.

¹⁰³ Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 118.

¹⁰⁴ Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 125.

¹⁰⁵ Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 346.

Despotizmi mutlakçılık ile bir tutmamaya dikkat edilmesini yeniden önemle belirtmek zorundayız. Batı Avrupa feodal devletlerinde bile, egemeninin uyruklar üzerinde, yaşam ve ölüm konusunda, herhangi bir yasaya bağlı olmadan karar verme gücü vardır. Buna karşın, böyle bir yönetici kendine bağlı “şefler”e karşı güçlü değildir. Üst sınıfların ayrıcalıklarına karışmadığı sürece, acımasızlığını dizginlemesi gerekmez, hatta arada sırada büyük beylerden birini harcayabilir; ama kendine bağlı şeflerin ekonomik ayrıcalıklarına dokunan yöneticinin vay haline! Yöneticinin hukuken tümüyle özgür olduğu, ama siyasal dizginlerle sınıksız denetlendiği bu durum, büyük Doğu Afrika imparatorluklarında incelenebilir: Vaganda ve Vanyoro yönetimleri, kuramda, kralın tüm ülke üzerindeki egemenliğine dayanır, ama aslında, topraklar imparatorluğun büyük şeflerinin mülkü olduğu için, ortada hükümet benzeri bir yönetim vardır. Mtesa zamanında yabancı etkilerine karşı halkın tepkisini dile getirenler bu büyük şeflerdi; Muanga ise onlardan korktuğu için hiçbir reforma girişemedi. Krallığın yapabilecekleri gerçekte sınırlıysa da, görünüşte, asal önem taşımayan noktalarda, görkemli bir konumu vardır. Yönetici, halk kitlesinin malları ve canları üzerinde mutlak efendidir ve kendisini yalnızca saray çevresinin önde gelen kişilerinin en dar halkası karşısında sınırlandırılmış duyar.¹⁰⁶

Aynı yargı, devletler yaratmış büyük toplumların sonuncusu olan Okyanusya sakinleri için de geçerlidir: “Prens ile halk arasında temsilci niteliğinde aracı bir kurumun izninin bulunmadığı hiçbir yer yoktur. Patriarkal ilkeyi aristokratik ilke düzeltir. Bu yüzden, despotluğun aşırı biçimleri, herhangi bir bireyin üstün iradesinden çok, sınıf ve kast baskısına dayanır.”¹⁰⁷

İlkel Fetih Devletinin Siyasal ve Toplumsal Çözülüşü

Yer darlığı, ilkel fetih devletinde yönetimin patriarkal-aristokratik (bazı örneklerde plütokratik) karışımının, etnografik, tarihsel ya da hukuksal araştırmalarda ayrıntılarıyla sunulan çeşitli biçimlerinin sayısız örnekleri üzerinde durmamızı engelliyor. Kaldı ki bu daha sonraki gelişme süreci açısından çok önemli de değildir.

Gerçekten de egemenin başlangıçta sahip olduğu güç ne kadar büyük olursa olsun, çok geçmeden, kaçınılmaz bir yazgı, sahip olduğu bu erki parçalayacaktır, üstelik elde tutulan erk ne kadar büyükse, yani ileri aşamadaki ilkel fetih devletinin toprakları ne kadar genişse, bu erk o kadar hızla parçalanacağı da söylenebilir.

Kullanılmayan topraklara yeni elde edilmiş köleler kanalıyla el konulmasının ve buralara yerleşilmesinin, tek tek soyluların erklerini artıracaklarını gösteren daha önce incelediğimiz süreç göz önüne alınırsa, bundan merkezî erk için hiç de hoş olmayan bir sonucun doğacağı anlaşılır. Mommsen, Kletler hakkında şunları söyler: “Seksen bin dolaylarında silahlı adamdan oluşan bir klanda, tek bir şef, serfleri ve kendisine borçlu olanlar bir yana, on bin izleyicisiyle birlikte diyet meclisinde görünebiliyorsa, böyle bir soylunun, klanın yalın bir üyesi olmaktan çok bağımsız bir prens olacağı ortadadır.”¹⁰⁸ Aynı şey, yüzlerce aileyi topraklarına bağlı tutabilen “Heiu” denen Somalili büyük toprak sahipleri içinde geçerlidir; “öyle ki, Somali ülkesindeki durum bize ortaçağ Avrupası’ndaki feodal koşulları anımsatabilir.”¹⁰⁹

Tek tek yerel toprak sahiplerinin böylesine ağır bastığı bir durumla aşağı gelişme aşamasında bir fetih devletinde de karşılaşılabilirse de, bu durumun doruğuna, ileri aşamadaki feodal “büyük devlet”te ve toprak beylerine *kamu görevi yetkilerinin* verilmesiyle erklerinin artmasının bir sonucu olarak ulaşılır.

¹⁰⁶ Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 245.

¹⁰⁷ Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 267-268.

¹⁰⁸ Mommsen, *a.g.y.*, III, s. 234-235.

¹⁰⁹ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 167.

Devlet ne kadar geniş bir bölgeye yayılırsa, merkezî erkin yetkilerini sürekli savaş tehdidi ve başkaldırma tehlikesi altında bulunan sınır bölgelerindeki görevlilerine o kadar çok devretmesi gerekir. Yetkisi altındaki bölgeyi devlet adına güven içinde tutabilmek için, böyle bir görevlinin, en yüksek kamu yöneticisinin ve yargıcın işlevleriyle en yüksek askerî yetkileri kendinde toplamış olması gerekir. Çok sayıda sivil görevli çalıştırması gerekmesi bile yanında sürekli bir askerî güç bulundurması gerekir. Peki bu adamlara nasıl ödemede bulunacaktır? Daha sonra değineceğimiz karşılaşılabilecek tek kuraldışı durum dışında, elinde, önce merkezî hükümetin hazinesine akan, ve ondan sonra yeneden bölgelere gönderilen vergiler yoktur; çünkü böyle bir sistem yalnızca gelişmiş bir para ekonomisine sahip devletlerde söz konusu olabilir. Ama doğal ekonomiye dayanan kara devletlerinde para ekonomisi gelişmemiş olup parayla ödenebilecek vergiler yoktur. Bu nedenle, merkezî hükümetin, kontların, uç beylerinin veya satrapların yetki alanları içindeki bölgelerin aynı gelirini bunlara bırakmaktan başka seçeneği yoktur. Bu durumda söz konusu görevliler uyruklarının yaptıkları ödemeleri alır, ne zaman ve nerede angaryayla adam çalıştırma yoluna başvurulacağına karar verir, sığır vb. biçiminde ödenebilen resim ve harçları, ödentileri ve cezaları toplar, buna karşılık buyruğundaki silahlı kuvvetleri besler, belirli sayıda silahlı adamı merkezî hükümetin buyruğuna verir, yollar ve köprüler yaptırıp bunların bakım ve onarımlarını üstlenir, gerektiğinde egemeni ve yanındakileri ya da “kralın habercileri”ni yedirip içerir ve son olarak da, saraya atlardan, sığırlardan, kölelerden, kıymetli madenlerden, içkilerden ve benzeri kolaylıklarla taşınabilecek veya değerli [yükte hafif pahada ağır] mallardan oluşan belli bir ödemede bulunur.

Başka bir deyişle, hizmeti karşılığında çok büyük bir fief (timar) almış olur ve böylelikle, olasılıkla zaten çevresinin en büyük toprak sahibi olan bu görevli, daha önce öyle olmasa bile, görevi üstlendikten sonra o bölgenin en güçlü

kişisi olur. Dolayısıyla, kamu görevi üstlenmiş olmasalar bile aynı zümrede bulunanlar ne yapıyorlarsa, onun da yanı şeyleri ama daha geniş ölçekte yeni topraklar ele geçirmesi, doğal olduğu kadar merkezî hükümet tarafından istenen ve desteklenmesi zorunlu bir durumdur. Çünkü, ileride kendisini yutacak olan yerel güçleri besleyip semirtmek bu devletlerin sanki yazgısıdır.

Özellikle tahta geçme hakkı üzerinde çıkan kaçınılmaz kavgalarda, uç beylerinin askerî destekleri karşılığında istedikleri koşulları merkezî hükümete dayatmalarına olanak verecek bir durum doğar. Böylece yeni yeni değerli ödünler, özellikle fiefi soyuna geçirme hakkının resmen tanınması ödününü elde eder ki bu üstlenilen görevle elde tutulan toprakların özdeşleşerek tek bir ayrıcalık durumuna gelmesi demektir.* Bu yollarla yavaş yavaş neredeyse bağımsız bir konuma ulaşır ve Rus köylüsünün “gök çok yükseklerde ve Çar çok uzaklarda” biçimindeki yakınması her yerde geçerli bir yakınma durumuna gelir. Bunun tipik bir örneğini Afrika’da görebiliriz: “Lunda İmparatorluğu bir mutlak feodal devlettir. Muata’nın, Mona’nın ve Muene’nin şeflerine Muata Jamvo izin verdiği sürece, iç işlerinde bağımsız davranmalarına ses çıkarılmaz. Uzakta yaşayan büyük kabile şefleri genellikle, yılda bir kez haraç yüklü kervanlarını Mussumba’ya yollarlar; *ama buradan çok uzak bölgelerde yaşayan kabile şefleri, bazen uzunca bir süre ödemeyi savsaklarlarken*, merkeze yakın yerlerde oturan küçük kabile şefleri yılda birkaç kez haraç gönderirler.”¹¹⁰

Sıkı olmayan bağlarla birarada tutulan doğal ekonomi düzeyinde bulunan bu devletlerde, uzaklığın artmasının, ulaştırma olanaklarının uygun olmaması yüzünden, siyasal etkililiği nasıl azalttığını, hiçbir şey, bu açıklamadan daha net bir biçimde gösteremez. Öyle ki, insanın, feodal efendilerin bağımsızlık derecelerinin, bölgelerinin merkezî otorite-

* Almanca metinde, İngilizce çeviriden farklı olarak “bu, göreve bağlı fiefin, feodal fief durumuna gelmesi demektir” deniyor (ç.n.).

¹¹⁰ Ratzel, a.g.y., II, s. 129.

tenin bulunduğu yere olan uzaklığının karesi oranında artacağını söyleyesi geliyor. Krallık onlara, hizmetlerinin karşılığı olarak gittikçe daha fazla şey vermek ve devletin egemenliğine ilişkin tüm yetkililerini yavaş yavaş devretmek, ya da onların bu yetkileri birbiri ardı sıra ele geçirmelerine göz yummak zorundadır. Bunlar, fieflerin babadan oğula kalıtımla geçirilebilmeleri, karayolu ulaştırımacılığından ve ticaretten alınan resimler (daha sonraki bir aşamada metal para basma hakkı), yargı egemenliği, yolların ve köprülerin onarımı için konulan angaryalardan özel kazanç sağlama (eski İngiliz *trimoda necessitas*)¹¹¹ hakkı ve ülkenin özgür halkından askerî hizmet isteme hakkı gibi yetkililerdir.

Resmi feodal süzerenlik bağı, bu yeni gelişen prenslikleri, görünüşte daha uzunca bir süre birlik içinde tutuyor görünebilirse de, güçlü uç beyleri bu yollarla bağımsızlık derecelerini yavaş yavaş artırıp, sonunda eksiksiz bir *de facto* (fili) bağımsızlık konumuna ulaşırlar. Okuyucu bu tipik geçişlerin örneklerini anımsayacaktır; çünkü tüm ortaçağ tarihi bu tür geçişler dizisinden oluşur; yalnızca Merovenj ve Karolenj İmparatorlukları ya da yalnızca Almanya değil, Fransa, İtalya, İspanya, Polonya, Bohemya, Macaristan kadar Japonya ve Çin de¹¹¹ bu çözülme döneminden, yalnızca bir kez değil birçok kereler geçmiştir. Bu, büyük imparatorlukların birbiri ardından iktidarı ele geçirdiği sık sık parçalanıp ve yeniden birleşen Mezopotamya için daha az geçerli olmayan bir durumdur. Eski İran örneğinde bunun böyle olduğu açıkça belirtilmiştir: “Birbirinden ayrı devletler ve bölgeler (eyaletler) başarıya ulaşan bir ayaklanmayla kısa ya da uzun bir süre için özgürlüklerine kavuştular; Susa’daki ‘büyük kral’ın onları her zaman kendisine yeniden boyun eğmeye zorlayacak gücü yoktu; öteki bölgelerde de satraplar ya da savaşçı kabile şefleri, ya bağımsız şefler ya

da ‘kralların kralı’nın yönetimi altında haraç-vergi ödeyen prensler olarak, hükümete sadık olmayan ve ona karşı şiddete başvurabilen bir davranış içinde topraklarını istedikleri gibi yönettiler. Perslerin, aralarında herhangi bir ortak hukuk, düzenli bir kamu yönetimi, bir örnek bir adalet sistemi bulunmayan ve bir devletler ve bölgeler topluluğu olan dünya imparatorluğu kurtarılması olanağı bulunmayan bir biçimde çözülmeye başladı.”¹¹²

Perslerin Nil Vadisi’ndeki komşuları da benzeri bir yazgının kurbanı oldu. “Elkoyuculardan ve vergilerini doğrudan doğruya krala [firavuna] ödeyen bağımsız toprak sahibi ailelerden prensler çıktı; bunlar belirli bölgelerin yöneticileri oldular. Bu yerel prensler, buraları resmi görevlerinin bir gereği imiş gibi aile mülklerinden ayrı tutulan topraklar biçiminde yönettiler.

Daha sonraları, belki Eski Mısır ve Orta Mısır İmparatorlukları arasındaki boşluğu dolduran başarılı savaşçı ey-lemler, *kendilerinden işgücü olarak yararlanılabilen savaş tutsaklarının toplanmasıyla birlikte*, uyrukların iliklerine dek sömürülmesini ve vergilerin daha kesin bir biçimde saptanmasını getirdi. Orta İmparatorluk* zamanında, klan prenslerinin gücü son derece arttı; Mısır kralının sarayında görülen görkeme öykünen büyük saraylar kurdular.”¹¹³ “Çöküş döneminde krallık erkinin yıkılmasıyla, yüksek memurlar, görevlerini kalıtsal görevler durumuna getirebilmek için, erklerini kişisel amaçlar yolunda kullandılar.”^{**114}

¹¹² Weber’in *Weltgeschichte*’si, III, s. 163.

* Mısır tarihinde dönemler, bazı kaynaklarda “krallık” bazılarında “imparatorluk” olarak adlandırılır (ç.n.).

¹¹³ Thurnwald, *a.g.y.*, s. 702-703.

** Maspero, *New Light on Ancient Egypt*, s. 218-219’da “Gerçekten o zamana kadar başrahip kral tarafından seçilip atanıyordu, III. Ramses zamanından beri hep aynı aileden seçildi ve oğul babasının başrahiplik tahtına geçti. Fakat o tarihten sonra durum hızla değişmeye başladı. Başrahiplikte hak sahibi olan, ellerinde gerçek senyörlük fiefi bulunan Teb’li din adamlarının sayısı, bu fieflerin efendilerinin komşu fieflerin varisleriyle elenmeleriyle, ailenin bir dalından ötekisine geçen miraslarda ve her kuşağın gençlerinin ikincil derecede önemli belli bazı kasabaların din adamlarını başına yerleştirilmesiyle, iki

* “Üç yükümlülük”. İngiltere’de Anglo-Sakson döneminde çiftçilerin yerine getirmekle yükümlü olduğu, yol ve köprü onarımı ile askerlik hizmetinden oluşan angarya nitelikli görevlere verilen ad (ç.n.).

¹¹¹ Ratzel, *a.g.y.*, I, s. 128.

Bu tarihsel yasanın işleyiş alanı, yalnızca “tarihteki” (ders kitaplarındaki) halklarla sınırlı değildir. Hindistan’ın feodal devletlerinden söz ederken Ratzel şunları söyler: “Racasthan’ın ötesindeki bölgelerde bile, soylular büyük ölçüde bağımsızlıktan yararlandılar; öyle ki Nizam, ülkenin tek yöneticisi olduktan sonra Haydarabad’da bile, ümera ya da nevvablar, Nizam’ın ordusuna bağımlı olmayan birliklere sahip olmayı sürdürdüler. Bu küçük devletler, yeniçağda Hindistan devlet yönetiminin isterleri açısından, büyük prenslikler kadar uygun düşmemektedirler.”¹¹⁵

Son olarak, Afrika’da da, büyük feodal devletlerin, benzeri olaylar akıntısı içinde, dipten yükselip üstte patlayan kabarcıklar gibi gelip geçtiklerini söyleyebiliriz. Güçlü Aşhanti İmparatorluğu, bir-bir buçuk yüzyıl içinde, topraklarının beşte birinden daha küçük bir parçasına çekilmek durumunda kaldı.¹¹⁶ Portekizlilerin karşılaştıkları imparatorlukların birçoğu, gerilerinde varlıklarının hiçbir izini bırakmadan yok oldular. Oysa bunlar da güçlü feodal devletlerdi: “Benim, Dahomey ya da Aşhanti gibi heybetli ve acımasız zenci imparatorlukları, birçok bakımlardan, çevrelerinde siyasal örgütten yoksun kabileler bulunan eski Peru’ya ve Meksika’ya benzerler. Toplumun geride kalan bölümünden kesinlikle yalıtılmış olan Mfumu kalıtsal soyluları, daha çok bölgelerin yönetimini üstlenmiş olup, geçici statü [hizmet] soyluları ile birlikte, Loango’daki yöneticinin ve yönetici hanedanının *dayandığı güçlü direkleri* oluşturdular.”¹¹⁷

Bir zamanlar güçlü olan böyle bir devletin ister *de facto* (fiili olarak) ister hukuksal yollarla bağımsız yerel devletle-

katına çıktı. Onların eşleri tarafından doldurulan makamlarla ilgili resmi protokol, III. Ramses’ten bir buçuk yüzyıl sonra, Teb ülkesinin neredeyse tümünün, Mısır topraklarının üçte biri kadarcının, Amon başrahibinin ve ailesinin elinde olduğunu gösterir.” (İngilizce’ye çevirenin notu, altı İngilizce’ye çeviren tarafından çizilmiştir.)

¹¹⁴ Thurnwald, *a.g.y.*, s. 712; Schnieder, *Kultur und Denken der alten Aegypter*, Leipzig, 1907, s. 38 ile karşılaştırın.

¹¹⁵ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 599.

¹¹⁶ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 362.

¹¹⁷ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 344.

re bölündüğü her yerde, daha önce görülen süreç yeniden işlemeye başlar. Büyük devlet, ortaya yeni bir imparatorluk çıkana kadar küçük devletleri yutar. Meitzen, Almanya hakkında, lakonik bir anlatımla (kısa ve öz sözlerle) “bölgenin en büyük toprak sahipleri sonraları imparator oldular” der.¹¹⁸ Ama bu büyük güç de, savaşçı vasalları fieflerle donatmak gereğinden dolayı parçalara bölünerek küçülür. Schneider (*a.g.y.*, s.38’de) altıncı hanedanın firavunları hakkında, “Krallar çok geçmeden kendilerine ait tüm toprakları bağışladıklarını, Delta’daki büyük mülklerinin eriyip gittiğini gördüler” der. Aynı nedenler, hem Merovenjler hem Karolenjler zamanında Frank İmparatorluğu’nda, saha sonra Sakson ve Hohenstaufen imparatorlar zamanında Almanya’da benzeri sonuçlar doğurdu.¹¹⁹ Her biri bu örneklerle benzediği için, daha fazla kaynak vermeyi gerekli görmüyorum.

İlkel fetih devletini bu sonu gelmez birleşmeler ve dağılmalar çemberinden kurtaran nedenleri ilerdeki bölümlerde inceleyeceğiz. Ondan önce yapmamız gereken şey, siyasal yönünü görmüş bulunduğumuz bu tarihsel sürecin *toplumsal* boyutunu ele almaktır. Bu, toplumun sınıflara ayrılmasının biçimini kesin olarak etkiler.

Karşı konamayacak bir güç, boyunduruk kuran grubun aşağı tabakası olan özgür avam halkın tepesine vurup, onları toprağa bağlı köylüler [serfler] durumuna düşürür. Büyük feodal beylerin erklerinin yükselişi, birbirlerinin doğal bağlantısı (müttefiki) olan merkezî erk ile özgür avam halkın birlikte çöküşü ile koşut gider. Krallık, bir bölgede özgür avam halktan askere alınanlar feodal beyin “izleyicilerinden” daha büyük bir güç oluşturduğu sürece büyük toprak sahiplerini denetleyebilir. Ama daha önce açıkladığımız zorunluluk, krallığı, köylüleri feodal beylere devretmeye zorlar; ve söz konusu bölgeden sağlanan askerler, feodal beyin izleyicilerinden daha az olduğu anda, özgür köylüler

¹¹⁸ Meitzen, *a.g.y.*, II, s. 633.

¹¹⁹ Inama-Sternegg, *a.g.y.*, I, s. 140-141.

elden çıkmış demektir. Devletin egemenlik haklarının bölgesel feodal beylere devredildiği, yani büyük toprak sahibinin o bölgenin az çok bağımsız beyi durumuna geldiği yerde özgür köylülerin özgürlüklerinin hiç değilse bir bölümü kitabına uydurularak ortadan kaldırılır. Bu, feodal beyin çıkarlarının doğurduğu yeni toprak ve insan elde etme isteğinin bir sonucu olarak gereksinim duyulan aşırı askerlik yükümlülükleri yoluyla, angarya koyma hakkı ve adaletin kötüye kullanılmasıyla gerçekleştirilir.

Bununla birlikte, özgür avam halk son darbeyi, en önemli krallık yetkisi olan sahiptir topraklar üzerinde tasarruf hakkının devredilmesi ya da bu hakka el konulmasıyla yemiş olur. Başlangıçta bu topraklar tüm "halkın" -ortak sahip olduğu- mülkü idi, yani özgür tabakaya ortak kullanmaları için bırakılmıştı, ama belki her yerde görülen eski bir geleneğe göre, patriarkın bu topraklar üzerinde tasarruf hakkı vardı. Bu hak krallığın öteki ayrıcalıklarıyla birlikte bölgesel feodal beye geçer ve böylece feodal bey kıyıda köşede kalmış bir avuç özgür avam halkın boğazını sıkma olanağına da kavuşmuş olur. O zaman tüm işlenmeyen toprakların kendi mülkü olduğunu duyurur; buralara yalnızca kendisinin yüksek efendiliğini kabul eden kimselerin, yani serflerinin girmelerine izin verirken, *özgür köylülerin buralara yerleşmelerini yasaklar*.

Bu özgür avam halkın tabutuna çakılan son çivi olmuştur. O zamana kadar mülk eşitliği bir ölçüde güvence altına alınmış durumdaydı. Bir köylünün bir düzine oğlu olsa bile, bunların on biri topluluğun ortak topraklarından, ya da daha köyler arasında dağıtılmamış genel topraklardan tarlalar açtıkları için, toprak parçalanmıyordu. O zamandan sonra bu olanaksızlaşır; çok çocuklu ailelerin mülkleri bölünmeye başlarken, öteki mülkler toprak sahibi varislerin birbirleriyle evlenmeleri ile birleşir; bundan böyle, ortalama bir mülkün yarısı, dörtte biri ve hatta sekizde biri kadar mülkü olup, daha geniş bir toprağın işlenmesine yardım eden kimselerden oluşan "işçiler" ortaya çıkar. Böylece özgür köylülük

zengin ve yoksul kesimler olmak üzere ikiye bölünür; bu ise o zamana dek ok demetini kıramayacak biçimde bir arada tutan bağın gevşemeye başlamasına yol açar. Bu yüzden, bir yoldaş, feodal beyin zora dayanan borcunu ödemeyen ya da çocuk bırakmayarak sönüp giden aileler nedeniyle feodal beyin eline düşen topraklara yerleştirildiğinde, toplumsal tutunumdan (kohezyondan, dayanışmadan) eser kalmaz; sınıflara bölünmüş, ekonomik farklılıklarla parçalanmış köylü, direnme gücünden yoksun olarak beyin eline düşmüş olur.

Öte yandan, büyük toprak sahibinin krallığın elindeki devlet yetkilerinden herhangi birine sahip olmadığı yerlerde de farklı bir sonuçla karşılaşmaz. Buralarda, açıkça kaba güce başvurulması ve hakların yüzüstü çiğnenmesi yoluyla aynı sonuçlara ulaşılır. Elinden yasayı çiğneyip düzeni bozanların iyi niyetlerine ve yardımlarına güvenmekten başka bir şey gelmeyen uzaktaki zayıf yönetici, duruma el koyacak güçte ve olanaktan yoksundur.

Örnekleri artırmanın gereği yok. Almanya'nın özgür köylüleri, en azından üç kez mülklerinden edilme ve daha aşağı bir tabakaya düşürülme sürecinden geçtiler. Bunlardan birincisi, Keltler zamanında oldu.¹²⁰ Cermen İmparatorluğu'nun özgür köylülerinin ikinci yıkılışı, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda gerçekleşti. Aynı türden bir üçüncü trajedi, daha önce Slav ülkesi iken fethedilip kolonileştirilen yerlerde onbeşinci yüzyılda başladı.¹²¹ Köylüler, baskının hiç değilse kaba biçimlerinin yumuşatılmasında uyruklarıyla ortak çıkarları olan monarşik bir merkezî erkin bulunmadığı, "soylu cumhuriyetleri"nde daha da kötü bir duruma düştüler. Caesar zamanı Galya'sının Keltleri bunun en eski örneklerinden biridir. Burada "büyük aileler ekonomik ve siyasal gücü ellerinde topladılar. Devletin gelir sağlayıcı haklarının denetimini (iltizamını) tekellerine aldılar. Koy-

¹²⁰ Mommsen, a.g.y., V, s. 84.

¹²¹ Bu konunun ayrıntılı bir biçimde işlendiği F. Oppenheimer'in *Grossgrundeigentum und soziale Frage*, II. Kitap 3. bölümüne bakınız.

dukları vergilerle yenik düşürdükleri özgür avam halkı kendilerine borçlanmak zorunda bıraktılar; ve onları önce borçluları, sonra hukuken serfleri durumuna düşürerek özgürlüklerinden vazgeçmeye zorladılar. Bir izleyiciler (maiyet) sistemi, yani kendilerine *ambacti* denen ve bir ödemede buldukları silahlı hizmetçiler kitlesi edinme ayrıcalığı yarattılar; bunların desteği ile devlet içinde devlet durumuna geldiler. Bunlara dayanarak, yasal otoritelere, özgürlerden oluşan askerî birliklere meydan okudular ve böylece devleti parçalanabildiler... Başvurulabilecek tek sığınak serflik ilişkisiydi; çünkü çıkarları ve üzerine düşen görevler, feodal beyin, sığıntılarını korumasını ve adamlarına karşı yapılan herhangi bir haksızlığın öcünü almasını gerektiriyordu. Devletin artık özgür avam halkı koruyacak gücü kalmadığı için, bu kimseler giderek güçlü soylulara bağımlı oldular.”¹²²

Aynı durumla, bundan bin beş yüz yıl sonra, Kurland’da, Livonya’da, İsveç Pomeranyası’nda, doğu Holstein’da, Mecklenburg’da ve özellikle Polonya’da karşılaşırız. Alman ülkelerinde, küçük soyluların boyunduruk altına aldıkları kimseler köylüleri iken, Polonya’daki kurbanlar bizzat küçük soylular (Schlachzizler) oldu. Ratzel, “dünya tarihi tekdüzedir” der. Gerçekten aynı süreç Eski Mısır köylülerini de yıkmıştı: “Savaşçı bir ara dönemden sonra, Orta İmparatorluğun tarihinde aşağı Mısır’daki köylülerin durumunda bir kötüleşmenin görüldüğü dönem gelir. Özgür toprak sahiplerinin sayıları azalırken, toprakları genişledi, erkleri arttı. Bundan sonra, köylülerin ödeyecekleri haraç-vergi, mülklerinin büyüklüğüne göre hesaplanıp, bir tür *Domesday Book** (tapu kaydı) ile kesin olarak saptanmaya başlandı. Bu baskıdan dolayı, çok geçmeden birçok köylü, feodal beyin sarayına ya da yerel yöneticinin kentine gidip, buralarda

hizmetçi, zanaatçı oldular, hatta malikanelerin denetleyicilik işlerini üstlendiler. Prensın tutsakları varsa onlarla birlikte, prensin mülklerini artırmak ve köylülerin tarlalarından sürülüşünü hızlandırmak için çalıştılar.”¹²³

Roma İmparatorluğu örneği, bu sürecin nasıl kaçınılmaz olara doğduğunu herhangi bir başka örnekte görülmeyecek kadar açıklıkla gösterir. Tarihte “Roma Dönemi” başladığında, serflik kavramı unutulmuş olup yalnızca kölelik biliniyordu. Bununla birlikte, Roma, aşırı derecede genişleyip, sınır bölgeleri merkezî erkten gittikçe daha fazla kopan hantal bir imparatorluk durumuna geldikten sonra, bin beş yüz yıl içinde, özgür köylü tabakası yeniden serf durumuna düştü. Büyük toprak sahipleri, kendilerine mülkleri üzerinde ilk basamak adalet işlerini ve polis görevlerini yürütme yetkisi verilince, “daha önce *ager privatus vectigalis*’in* özgür mülk sahipleri olan kimseleri bile serflik konumuna indirdiler ve böylece kendi ‘dokunulmazlık’ sınırları içinde bir tür fiili *glebae adscriptus* (toprağa bağımlı köylü) yarattılar.”¹²⁴ Cermenler ülkeyi istila ettiklerinde, bu feodal düzeni Galya’da ve öteki eyaletlerde olduğu gibi benimsediler. Daha bu tarihlerde, kölelerle bir yere yerleştirilen özgür halk (kolonlar) arasındaki eski büyük farklılık, önce ekonomik alanda, daha sonra doğal olarak hukuksal alanda tümüyle ortadan kalkmış durumdaydı.

Özgür avam halk nerede büyük mülk sahibi beylere siyasal ve ekonomik bakımdan bağımlı duruma düşmüşse, bir başka deyişle nerede saraya ya da toprağa bağlanmışsa, orada, daha önce boyunduruk altına alınmış olan tabakanın aynı derecede konumunu geliştirme eğilimi gösterdiği görülür. Bu iki tabaka, konumları birbirine yaklaşarak yarı yolda karşılaşır birbirleri içinde erirler. Roma İmparatorluğu’nun genç dönemlerinin özgür halkı ve tarım köleleri için yaptığımız bu gözlemler, her yer için geçerlidir. Örneğin Alman-

¹²² Mommsen, *a.g.y.*, III, s. 234-235.

* *Domesday Book*, 1086 yılında İngiliz Kralı William’ın buyruğuyla yapılan bir çalışmayla toprak sahiplerinin adlarının ve mülklerinin kaydedildiği defterdir (ç.n.).

¹²³ Thurnwald, *a.g.y.*, s. 771.

* Devletten yıllık kiralanan özel (feodal mülk olmayan) toprak (ç.n.).

¹²⁴ Meitzen, *a.g.y.*, s. 362.

ya'da özgür köylüler ve eski serfler birbirleri içinde eridiklerinde, birlikte *Grundholde*'yi, yani toprağa bağımlı insanlar tabakasını oluşturdular.¹²⁵

Eski "uyruklar"ın, bundan sonra kısa bir ad olması hatırına "plebler" diyeceğimiz kimselerin yükselmeleri, özgür köylülerin düşüşlerine yol açan aynı nedenlere dayanır ve doğrudan doğruya bu devletlerin üzerinde yükseldikleri temellerin, yani toprak mülkiyetinin gittikçe daha az sayıda kimsenin elinde toplanmasının yarattığı aynı zorunluluktan beslenir.

Plebler, kendilerini yenen ve üzerlerine vergi yükleyen merkezî hükümetin doğal düşmanları oldukları gibi, kendilerini ekonomik bakımdan arka plana iten, kendilerinden nefret edip siyasal alanda baskı altında tutan özgür avam halka da karşıdirlar. Büyük feodal bey ise, tam bağımsızlığa ulaşmasının önünde bir engel oluşturan merkezî hükümetin olduğu kadar, yalnızca merkezî yönetimi desteklemekle kalmayıp mülk sahibi olmaları nedeniyle egemenliğini genişletmesini zorlaştıran ve eşit haklara sahip olduğu savıyla kendisinin prenslik onuruna ters düşen özgür avam halkın da doğal düşmanıdır. Yerel prenslerle pleblerin siyasal ve toplumsal çıkarları çakıştığına göre, dost (müttefik) olmaları gerekir. Prens tam bir bağımsızlığa ancak, krallığa ve özgür avam halka karşı giriştiği erki ele geçirme kavgasında elinin altında güvenilir savaşçılar ve uysal vergi ödeyicileri bulunursa ulaşabilir; plebler ise, hem ekonomik hem toplumsal bakımdan paryalarinkine benzeyen konumlarında, ancak nefret ettikleri, burunları havalarda gezen özür halk tabakası kendi düzeylerine indirildiği zaman kurtulabilirler.

Bir kez daha prenslerle uyrukları arasında bir dayanışma görüyoruz. Daha önce, devletin oluşumunun ikinci aşaması dediğimiz durumda da pek güçlü olmayan bir dayanışmanın doğduğunu görmüştük. Bu dayanışma, yarı egemen prensin, ülkesindeki özgür köylülere ne kadar kötü davranırsa, ken-

disine bağımlı köylülere o kadar iyi davranmasına yol açar. Bunun sonucunda, kendisine bağımlı köylüler, kendisi için daha istekli savaşıp, vergilerini daha istekli verirlerken, özgür köylüler, özellikle devletteki siyasal egemenlik payları, merkezî erkin gücünün, "merkezî erk" kavramını anlamsız kılacak duruma getirmesiyle birlikte azalırken, baskıya dayanamayarak boyun eğeceklerdir. Onuncu yüzyılın sonlarına doğru Almanya'da görüldüğü gibi, bazı örneklerde, bu, doğuracağı sonuçların tümüyle bilincinde olunarak izlenmiş bir politika idi.¹²⁶ Bazı prensler, komşu egemeninin uyruklarını kendine çekmek, böylece savaş ve vergi toplama güçlerini artırmak ve hasımlarının gücünü azaltmak için, özellikle "ılımlı" bir yönetim uyguladılar. Böylece plebler hem yasalar da hem gerçek durumda, gittikçe artan haklara sahip olup, daha geniş bir zilyetlik hakkına kavuştular; belki de köye ilişkin konularda iç işlerini yönetmeye ve yargı yetkisini kullanmaya başladılar. Bu süreç, söz konusu iki tabakanın aynı hukuksal ve ekonomik düzeyde karşılaşp, hemen hemen tek bir sınıf olarak kaynaşmalarına dek, özgür avam halk ne kadar batarsa pleblerin o kadar yükselmesi yönünde gelişir. Devletin yarı serfleri ve yarı uyrukları olarak bu tabakalar, kamu hukuku ile özel hukuk arasında daha hiçbir duru ayırımın yapılmadığı feodal devletin tipik bir oluşumunu temsil ederler. Kamu hukuku-özel hukuk ayırımının yokluğu ise, devletin tarihsel olarak ekonomik özel hakların korunması gereğinden doğmuş olmasının dolaysız bir sonucudur.

Etnik Kaynaşma

Toplumsal tabakalaşmanın daha aşığı bir basamağına düşürülmüş özgür avam halk ile daha yukarı bir basamağına yükseltilmiş pleblerin hukuksal ve toplumsal alanlarda birbirleriyle karışp birleşmeleri, kaçınılmaz olarak etnik bir kaynaşmaya yol açar. Bundan önce, uyruk halkların özgür

¹²⁵ Inama-Sternegg, a.g.y., I, s. 373, 386.

¹²⁶ F. Oppenheimer'in *Grossgrundeigentum* 'una bakınız. S. 272.

avam halktan kimselerle evlenmelerine izin verilmezken, bundan sonra bu tür engeller kaldırılır; herhangi bir köyde, sınıflar artık yönetici ırkın kanından olup olmamaya göre değil, daha çok servete göre belirlenir. Ve savaşçı çobanın safkan torununun, eski serflerin aynı derecede safkan torununun tuttuğu rençper olarak, tarlada çalışmak zorunda kaldığı durumlarla sık sık karşılaşılabilir. Uyruk durumunda olan toplumsal grup şimdi, daha önceki efendi etnik grubun bir bölümü ile, önceki uyruk grubun “bir bölümünden” oluşur. Öteki bölümü bu sırada eski efendi etnik gruplar tek bir toplumsal sınıf oluşturmuş durumda olduğu için, yalnızca “bir bölümü” diyoruz. Bir başka deyişle, pleblerin bir bölümü özgür avam halkın düştüğü konuma yükselmekle kalmamış, onun çok ötesine tırmanarak, efendi grup içine tam anlamıyla girmiştir; ne var ki bu süre içinde gücü hızla artan efendi grubun sayısı da büyük ölçüde azalmıştır.

Bu gelişme de, tarihin her sayfasında karşılaşılan evrensel bir olgudur; çünkü her yerde, feodal egemenliğin koşullarından kaynaklanan aynı derecede zorlayıcı bir gücün ürünü olarak doğar, *primus inter pares** ister merkezi erki elinde tutan kimse, ister prens mertebesine yükselmiş güçlü bir yerel feodal bey olsun, egemenliği yolunda, kendine bağlı öteki feodal beyler olan eşitleri (soylular)** arasında görülenden daha esnek bir politikaya sahip olmak zorundadır. Kendine bağlı soylular, yükselmek istiyorsa aşağı itmek zorunda olduğu bir grubu oluştururlar; ve bu aşamada erk sahibi olmayla varlığını sürdürmek aynı anlama geldiği için, bu, herkesin amaç edinmesi gereken bir hedeftir. Bu yoldaki çabalarının karşısına, nefret ettiği dik başlı kuzenleri ve

* Fodal düzende, kendisinin de üyesi olduğu birleşmiş feodal beler grubunun başında bulunan, öteki feodal beylere eşit olan ama, yalnızca protokolda ve oyların eşit bölünmesi durumunda ağır bastığı kabul edilen ve bu konumunu vurgulamak için kendisinden “eşitler arasında birinci” diye söz edilen prens (ç.n.).

** *Peers*; eşitler anlamına gelip, halktan üstün, ama aynı haklara ve ayrıcalıklara sahip olarak kendi aralarında eşit soylular için kullanılan, dolayısıyla “soylular” anlamı da taşıyan bir sözcüktür (ç.n.).

kendine bağlı küçük soylular çıkacaktır. Bu nedenlerden dolayı, kudretli bir feodal imparatorluğun egemen kralının sarayından, büyük bir mülkün sahibi olmaktan öte biri sayılamayacak bir feodal beyin konağına dek, her yerde, prensin görevlileri maskesi altında dolaşan, ama aslında efendiler grubunun tam yetkili temsilcileri olarak prensin erkine ortak güvenilir (eforlar)* (denetçiler) bulunur. Bu konuda, Bantu Krallarının sarayındaki İnduna’yı anımsatmakla yetineceğiz. Öyleyse prensin, çevresindeki bu kendisine öğütlerde bulunuyormuş gibi davranan (aslında prensi denetleyen) can sıkıcı kişilerden çok, kendi adamlarına, konumları sınıksız kendi konumuna bağlı olup, kendisinin düşüşüyle yok olacak kimselere güvenmesinde şaşılacak bir yan yoktur.**

Bu konuda da örnek olarak gösterilebilecek tarih kaynakları pek boldur. Batı Avrupa feodal krallıklarının saraylarında, kralın akrabaları ve bazı soylu vasalların yanı sıra, yüksek makamlarda, aşağı toplumsal gruplardan gelme kimselerin, pleb sınıfından gelmiş din adamlarının*** ve savaşçıların bulunduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Şarlman’ın en yakın çevresinde, imparatorluğunun tüm halkları ve ırkları temsil ediyordu. *Niebelungen Lied*’in Dietrich efsanesinde anlatılan Got Theoderich’in öyküsünde de,**** uyruk halkın yiğit oğullarının yüksek makamlara bu

* Eforlar (ephorlar), Eski Yunan’ın Sparta kent devletinde, aristokratların seçimle işbaşına getirilen temsilcileri, kralların erkini denetleyip dizginleyen görevlilerdir (ç.n.).

** Anmaya değer en önemli örneklerden biri, imparator VI. Heinrich’in ölümünden sonra, ülkeyi oğlu II. Friedrich adına yöneten karısı Konstanze ile saray nazın, Ancona Markisi, Ravenna dükü, Annweiler Markvardi’nin çatışmasıdır. (Bakınız: Boechmer-Ficker, *Regasta Imperii*, V, cilt 1, No 511, 1197 – İngilizce’ye çevirenin notu).

*** Bu bağlamda belirtmek gerekir ki prensler sık sık yeni dinleri de getirirler. Din adamları da, hiç değilse başlangıçta, dinsel korkutma sayesinde, prenslerin çok etkili doğal müttefikleri olurlar.

**** Çeşitli hakların, ama özellikle Cermen kavimlerinin kahramanlık öykülerinden oluşan *Niebelungen-Lied* adlı ortaçağ destanı. 1200 yıllarında Avusturyalı bir sanatçı tarafından biraraya getirildiği sanılmaktadır. Bu destanın baş kahramanlarından biri olan Dietrich von Bern’in kişiliğinde aslında Doğu Got kralı Büyük Theoderich’in yaptıkları, bazen tarihsel gerçeklerden ayrılarak

yükselişleri yansıtılır. Bunlara ek olarak aşağıdaki daha az bilenen örnekler de vardır.

Mısır'da, Eski İmparatorluk çağında bile çoban fatihlerin soyundan gelip, bölgelerini kralın temsilcileri olarak tam yetkili vekiller konumuyla yöneten feodal soylulardan oluşan krallık görevlilerinin yanı sıra, kendilerine hükümetin en önemli işleri emanet edilmiş bir "saray görevlileri kitlesi" bulunurdu. Bunlar önceleri, "savaş tutsakları sığınanlar vb. kimseler olarak prenslerin saraylarında çalıştırılan hizmetçiler idi."¹²⁷ Hz. Yusuf efsanesi, o tarihlerde, bir kölenin devletin en büyük yetkilerini kullanan bir bakanlığa yükselişinin olağan bir olay olarak görülebildiğini göstermektedir. Roma İmparatorluğu'nda da aynı durum söz konusuydu. Zamanımızda da böyle bir kariyer (yükselme) İran, Türkiye, Fas gibi herhangi bir Doğu sarayında görülebilecek bir durumdur. Gelişmiş feodal devletten, devletin daha ileri bir biçimine* geçiş aşamasında, Büyük Elektör I. Friedrich Wilhelm zamanındaki yaşlı mareşal Derfflinger olayı**, çok daha yeni bir tarihte ortaya çıkan bir örnektir. Bu olgu sayısız "eski tüfek" kahraman örneğiyle desteklenebilir.

Bunlara, tarihin pek "yüz vermediği" öteki halklardan da birkaç örnek ekleyelim. Ratzel, Bornu Devleti'nden söz ederken şunları söyler: "Şeyhin kölelerinden farklı olarak, özgür avam halk, özgür soydan gelmiş oldukları bilincini yitirmedi; ama yöneticiler kölelerine, akrabalarından ve kabilenin özgür üyelerinde daha fazla güvenirler. Sırtlarını kölelerinin kendilerine karşı gösterdikleri bağlılığa dayarlar. Yalnızca saraydaki makamların değil, ülkenin savunulmasının da kölelere bırakılması, çok eski zamanlardan beri baş-

anlatılır. Destanda çizilen bu kişilik, Hıristiyan şövalyelik idealini dile getirmektedir (ç.n.).

¹²⁷ Thurnwald, *a.g.y.*, s. 362.

* Almanca metinde "zümre devletine" denmiş (ç.n.).

** Mareşal Derfflinger, (1606-1695) Avusturya kökenli bir köylü olmasına karşın, başarılı bir askerlik yaşamı sonunda, 1655'te Bradenburg-Prusya ordularının başkomutanlığına getirilmiş, 1674'te ise mareşallığe yükseltilmiştir (ç.n.).

vurulan bir yoldur. Prensın oğulları içinde daha tutkulu, daha etkili olanlar kadar, kardeşler ve kendilerinden kuşku-lanılan kimseler arasındadırlar; sarayda en önemli yerler kölelerin elindeyken, hükümet merkezinden uzak yerlerdeki görevler, bunlara verilir. Bunların maaşları başlarında bu-lundukları eyaletlerin veya görevlerinin gelirlerinden karşı-lanır."¹²⁸

Fulbelerde "toplum, prensler, şefler, avam halk ve köle-ler bölümlerinden oluşur. Kralın kölelerinin asker ve memur olarak büyük rolleri vardır ve devletin en yüksek görevleri-ne yükselmeyi umabilirler."¹²⁹

Sarayın yarattığı bu soylular, bazı örneklerde, devletin en büyük görevlerine kabul edilebilirler; öyle ki yukarıda anlatılan yollarla, yerel bir prenslik elde etme durumuna bile gelebilirler. Böylece gelişmiş feodal devlette, saray yarattığı bu soylular, yüksek soyluluğu temsil eder ve genellikle mertebelerini korumayı becerirler; bunu hatta güçlü komşu-ları o ülkeyi tümüyle ele geçirdiği zaman bile başarabilirler. Frank yüksek soylularının, başlangıçta aşağı konumda olan bir gruptan gelen kimseleri içerdiği kesin¹³⁰ olduğuna ve Avrupa'nın uygar devletlerinin tüm yüksek soyluları, hiç değilse elenmeyle, dolaylı olarak Frank yüksek soylularının soyundan geldiklerine göre, hem günümüzdeki uyruk grup içinde, hem de yönetici sınıfın en yüksek basamaklarında etnik karışım ile karşılaşırız. Aynı durum Mısır için de ge-çerlidir: "Gerileme zamanında krallık yetkesinin zayıflama-sıyla, yüksek görevliler yetkilerini, görevlerini ailelerinin kalıtsal görevi yapmak, böylece halkın geri kalan bölümün-den etnik olarak farklı olmayan resmi bir soyluluk yaratmak için, kişisel amaçlarla kötüyeye kullandılar."¹³¹

¹²⁸ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 503.

¹²⁹ Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 518.

¹³⁰ Meitzen, *a.g.y.*, I, s. 579; "Lex Salica'nın derlenmesi sırasında, ırk temeline dayanan eski soyluluk, ya özgür avam halk konumuna indirilmiş ya da ortadan kaldırılmıştır."

¹³¹ Thurnwald, *a.g.y.*, s. 712.

Ve son olarak aynı nedenlerin yarattığı aynı süreç, günümüzün orta sınıfı, yani efendi sınıfın aşağı tabakası ve büyük feodal beylerin memurları ve subayları arasında da görülür. Başlangıçta özgür vasallar arasında, büyük feodal beye bağlı feodal beyler, feodal beyin akrabaları, öteki soylular ve tek tük örnekte özgür köylülerin oğulları, sığınan özgürler ve özgür halk kökenli kiralık kabadayılar ve pleb soyundan gelme koruyucuların “küçük rütbeli subayları” olma gibi toplumsal farklılıklar vardır. Ama özgürlüğün toplumsal değeri düşerken, özgürlüksüzlük artar; bu noktada da, yönetici, eşiti olan soylulardan çok kendi yarattığı soylulara dayanır. Burada da kaynaşma süreci er geç tamamlanır. Almanya’da 1085 gibi geç bir tarihte, sarayın özgür olmayan soyluları, “*servi et litones*”^{*} arasında yer alırlarken bundan bir yüzyıl sonra “*Liberi et nobiles*”^{**} ile bir araya kondular. On üçüncü yüzyıl içinde bu kesim özgür vasallarla birlikte şövalye soylular içine alınarak, tümüyle eritildiler. Bu süre içinde iki tabaka ekonomik bakımdan eşit olma eğilimi gösterdi; her ikisinin de kendine bağlı beyleri, serfleri ve fief karşılığı askerî hizmet yükümlülükleri vardı. Bu süre içinde devlet görevlilerinin fiefleri de, özgür vasalların ve büyük yerel prenslerin eline henüz geçmemiş olan bazı eski küçük soyluların mülkleri gibi, kalıtımsal nitelik kazandı.¹³²

Söz konusu gelişmeler Batı Avrupa’nın tüm öteki feodal devletlerinde de görülürken, bunun tam anlamıyla benzeri bir gelişmeyle Avrasya kıtasının öteki ucunda, Japonya’da karşılaşıldı. Burada “daimyo” yüksek soyluları, “samurai”ler ise şövalyeleri, kılıç soylularını oluşturur.

Gelişmiş Feodal Devlet

Bu gelişmelerle feodal devlet yükselebileceği en yüksek noktaya ulaşmış olur. Siyasal ve toplumsal bakımdan, çeşitli

tabakalardan oluşan bir sıradüzeni (hiyerarşi) oluşturur; tüm örneklerde, bu sıradüzeni içinde aşağı basamakta bulunan tabaka, kendisinin bir üstündekine hizmet vermekle, bir üstteki ise bir alttakini korumakla yükümlüdür. Bu piramidin tabanı, büyük bir bölümünü hâlâ köylülerin oluşturduğu emekçi nüfusa dayanır; onların emeğinin ürettiği “artı” olan ve “ekonomik yollar” ile sağlanan toprak rantı biçiminde görülen tüm “artı değer”, toplumun yukarı tabakasını beslemek için kullanılır. Mülklerin çoğunluğundan sağlanan bu toprak rantı, prensin ya da kralın doğrudan mülkiyetinde olup daha fief olarak verilmemiş mülkler dışında, fief sahibi küçük mülk sahiplerine aktarılır. Bu fieflerin sahipleri ise, bunun karşılığında, (daha büyük bir vasala) zorunlu askerlik hizmeti ve bazı durumlarda da ekonomik değeri olan işgücü sağlamakla yükümlüdürler. Daha büyük vasal kralın büyük feodal beylerine; bunlar da, hiç değilse biçimsel olarak, merkezî erk sahibine karşı benzer yükümlülük altındadırlar. Buna karşılık imparator, kral, sultan, şah ya da firavun, kabile tanrısının vasalı olarak görülür. Böylece, köylülerin herkesi besleyip baktıkları tarlalarından başlayarak, “göklerin kralı”na (tanrıya) dek yükselen, yapay olarak derecelendirilmiş bir mertebeler düzeni ortaya çıkar. Bu düzen devletin tüm yaşamını öylesine mutlak bir biçimde kuşatır ki, geleneksel ve hukuksal olarak ne herhangi bir toprak parçası, ne de herhangi bir insan kendini bu bağımlılıktan kurtarabilir. Başlangıçta özgür avam halk için yaratılmış olan tüm haklar, ya da devlet tarafından geri alınmış ya da savaşı kazanan yerel prenslerce amacından saptırılmış olduğu için, herhangi bir üstüyle feodal ilişki içinde olmayan bir insan, gerçekte hiçbir yasa tarafında korunmayan, kendisine hakça (adaletle) davranılmasını isteyemeyen, yani adaleti gerçekleştiren gücün alanı dışında kalan bir kimsedir. Dolayısıyla ilk bakışta feodal gururluluğun aşırı bir biçimi olarak görülen *nulle terre sans seigneur*^{*} ilkesi aslında, yeni bir hukuk-

* “Köleler ve yardımcıları” (ç.n.).

** “Özgürler ve soylular” (ç.n.).

¹³² Inama-Sternegg, a.g.y., II, s. 61.

* Senyörsüz toprak olmaz.

sal durumun yasalarla kurumlaştırılması ve tümüyle aşılmış olan *ilkel* fetih devletinin artık dayanılmaz görünen bazı kalıntılarının temizlenmesi anlamına gelir.

Her bir tarihsel gelişmeyi “ırk”ın niteliği ile açıkladıkları savında olan bazı tarih felsefecileri, bu tutumlarını, üstün “devlet [kurma] yetenekleri” sayesinde, gelişmiş feodal devletin yapısını sanatkârca kurmayı yalnızca Cermenlerin başarabildikleri gibi bir sözde gerçeğe dayandırırılar. Japonya’da Moğol ırkının aynı başarıyı göstermiş olduğuna kendilerinin de inanmaya başlamalarıyla bu sav inanılırlığının önemli bir bölümünü yitirdi. Güçlü uygarlıkların saldırıları, gelişmelerini kesintiye uğratmış olmasaydı bile zenci ırklar, kim bilir, bu noktaya belki gene de varamayacaklardı ama, Uganda, insanların Akdeniz kültürünün “geleneksel değerleri”ne sahip olmalarının dışında, Karolenj ya da Kızıl Boleslaw İmparatorluğu’ndan pek farklı değildir; kaldı ki, söz konusu değerler, Cermen ırkının herhangi bir üstünlüğünün ürünü olmayıp, talihin kendilerine bağışladığı bir armağandır.

Tartışmayı zencilerden “Samiler”e kaydırınca, bu ırkın devlet kurma yeteneğinden tümüyle yoksun olduğunu ileri süren bir savla karşılaşırız. Ama eğer Mısır’ın kurucuları söylendiği gibi gerçekten Samiler ise, aynı feodal sistemin binlerce yıl önce Samiler tarafından geliştirildiğini söyleyebiliriz. İnsan, Thurnwald’ın aşağıdaki açıklamalarının Hohenstaufen İmparatorları dönemiyle ilgili olduğunu sanabilir: “Her kim güçlü bir adamın izleyicileri arasına katılırsa, o kimse bundan sonra, ailenin başıymış gibi davranan güçlü kişi tarafından korunur. Bu... vasallık ilişkisine benzer bir bağlılık ilişkisi biçiminde görünür. Bu bağlılık-koruma ilişkisi tüm Mısır toplumunun örgütlenişinin temelini oluşturuyor gibidir. Bu, adamları ve köylüleri ile feodal beyin arasındaki ilişkinin temeli olduğu kadar, firavun ile görevlilerinin arasındaki ilişkilerin temelini de oluşturur. Toplumsal piramidin tepesindeki ‘ataların vekili’ ve tanrıların dünya üzerindeki vasalı olan krala varana dek, bireylerin grup-

lar oluşturarak koruyucu beylerin ortak korumaları altına girmeleri hep bu yolla olur. Bu toplumsal birliğin dışında kalan kimse ‘bir efendisi olmayan adam’ olarak koruma alanı dışında kalmıştır, dolayısıyla hiçbir hakka sahip değildir.”¹³³

Şimdiye dek, herhangi belli bir ırksal yetenek varsayımına dayanmadık, bundan sonra da dayanmayacağız. Herbert Spencer’in dediği gibi, böyle bir tutum bir tarih felsefesi kurma yolunda düşünülebilecek en aptalca girişimdir.

Gelişmiş feodal devletin birliğin özelliği, karşılıklı bağımlılığa dayanan bir piramit oluşturan çok sayıda derecelendirilmiş zümrenin bulunmasıdır. İkinci ayırt edici özelliği, daha önce birbirlerinden yalıtılmış olan etnik grupların, bir ulus içinde kaynaşıp erimiş olmalarıdır.

Söz konusu etnik kaynaşmadan önce görülen “ırklar”ın farklılığı bilinci, tümüyle yok olmuştur. Ortada yalnızca *sınıfların farklılığı* kalmıştır.

Bundan sonra artık etnik gruplarla değil, yalnızca toplumsal sınıflarla ilgileneceğiz. Toplumsal zıtlık, artık devletin yaşamına yön veren tek etmendir. Bununla ilişkili olarak etnik grup bilinçliliği sınıf bilinçliliğine, grup kuramları ise sınıf kuramlarına dönüşür. Bununla birlikte, söz konusu kuramların özünde en küçük bir değişiklik bile görülmez. Yeni egemen sınıflar daha önceki efendi ırk kadar yönetme haklarının tanrısal kaynaklı olduğu inancıyla doludur; çok geçmeden yeni kılıç soylularının yenilgiye uğramış grubun soyundan geldiklerini hızla ve tümüyle unuttukları görülür. Eskinin özgür avam halkı olup şimdi aşağı basamağa düşmüş olanlar ya da toplumsal merdivende aşağı düşen soylular, o andan sonra, eskiden yalnızca boyunduruk altına alınmış olanlarda görülen bir tutumla, “doğal hukuk” a yürekten inanmaya başlarlar.

Öte yandan gelişmiş feodal devlet de temel özellikleri bakımından tümüyle devletin oluşumunun ikinci aşamasındaki durumuna benzer. Biçimi tahakküm, sözü ise, kamu hukukuyla sınırlı olarak, “ekonomik yollar” ile yaratılan değerlerin “siya-

¹³³ Thurnwald, a.g.y., s. 705.

sal yollar” ile sömürülmesidir. Kamu hukukunun getirdiği sınırlamalar, “siyasal yollar”ı kullanma hakkı olanlara, bir koruma borcu yüklerken, alt sınıfa da [efendileri için] çalıştıkları ve vergilerini ödedikleri sürece, bu görevlerini yerine getirebilmeleri için, bir korunma hakkı güvencesi verir. Egemenliğin özü değişmemiş, yalnızca çeşitlilik kazanmıştır. Sömürü olgusunun ya da ekonomi kuramının terimiyle “bölüşüm”ün de [gelir dağılımındaki eşitliğin de] temelde değişmediği söylenebilir.

Böylece, daha önce olduğu gibi, şimdi de devletin iç politikası, daha önce grup kavgalarının yerini alan sınıf savaşlarının merkezkaç güçleri ile, ortak çıkarların merkezgelci güçlerinin bileşkesinin belirlediği yörüngede dolanır durur. Daha önce olduğu gibi şimdi de, devletin dış politikası, efendi sınıfın yeni topraklar ve insanlar edinme yolundaki kendi varlığını koruma gereksiniminin zorladığı yayılma çabası tarafından belirlenir. Çok daha incelikli bir farklılaşmaya uğramış ve çok daha güçlü bir bütünleşme içinde bulunuyor olsa da, gelişmiş feodal devlet ilkel devletin olgunluk düzeyine ulaşmış biçiminden başka bir şey değildir.

VI. ANAYASAL DEVLETİN GELİŞMESİ

Feodal devletin sonunu, devletin varlığının dış güçlerin yol açtığı ya da kolaylaştırdığı nedenlerle tümüyle ortadan kalkması olarak değil de, yukarıda belirtildiği biçimde, iç güçlerin belirlediği ileriye ya da geriye yönelik yeni bir organik gelişme olarak anlıyorsak, o zaman, feodal devletin sonunun, temelde “ekonomik yollar”ın neden olduğu toplumsal olguların bağımsız gelişmesi tarafında belirlendiğini söyleyebiliriz.

Feodal devletin sonunu hazırlayan etkiler, dış etkiler olarak, daha ileri bir ekonomik gelişkinlik düzeyinde buldukları için, daha yoğun bir merkezî güce, daha iyi bir askerî örgütlenişe ve gelişme yönünde daha büyük bir itiyeye sahip olan yabancı devletlerden de kaynaklanabilir. Böyle durumların bazı örneklerine daha önce değinmiştik. Akdeniz’in feodal devletlerinin bağımsız gelişmesi, bu devletlerin ekonomik gelişmesinin ve zenginliğin çok daha yüksek bir düzeyinde bulunan ve daha fazla merkezîleşmiş olan Kartaca ve özellikle de Roma gibi devletlerle karşılaşmalarıyla birdenbire durmuştu. Pers İmparatorluğu’nun Büyük İskender tarafından yıkılışı da bu durumun bir örneği olarak gösterilebilir; çünkü Makedonya o tarihlerde Hellen deniz devletlerinin ekonomik gelişkinlik düzeyine yaklaşmış bulunuyordu. Bunun yeniçağda karşılaşılan en iyi örneği gelişme süreci Batı Avrupa uygarlığının savaşçı ve barışçı zorlamalarıyla inanılmaz bir biçimde kısalan ve tam anlamıyla gelişmiş bir feodal devletten, olgun bir yeniçağ anayasal devletine varan Japonya’dır.

Bana öyle geliyor ki, burada söz konusu olan yalnızca bir sürecin kısaltılmasıdır. Bu noktada etnografya bize hiçbir şey sunmadığı, tarihsel kanıtlar ise çok azaldığı için, görebildiğimiz kadarıyla, iç güçler güçlü yabancı etkiler